

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. Йордан Пеев, д-р на историческите науки.

на представената от г-н Фарадж Уахаб Карим (Faraj Wahab Karim) дисертация „Арабската пролет“ като фактор за държавно преобразуване по примера на Туниската република, Арабска република Египет и Сирийската арабска република. Сравнителен анализ“ (Arab Spring" as a factor of institution of state's transformation by the example of the Republic of Tunisia, the Arab Republic of Egypt and the Syrian Arab Republic: Comparative analysis) за присъждане на образователната и научна степен “доктор”.

В началната кратка анотация г-н Фарадж Карим съобщава, че представя труд, посветен на проблема за прехода на трите страни „към демократични образци като последствие от развоя на т. нар. Арабска пролет“ (стр. 3). Определя я като „продължаващ процес в Близкия Изток, който е твърде динамичен с широк брой от показатели, от конфликт на интереси и действени субекти.“ Особеностите на събитието и мнението, че в наши дни регионът е „на своя исторически кръстопът“, допринасят за широк обсег от мнения и оценки сред специалистите за близкото бъдеще на страните в него (стр. 50, 48). Сред този „широк обсег“ авторът е избрал за тема „прехода на политическите учреждения към демократични стандарти“ в Тунис, Египет и Сирия. За неговото обосноваване и оценка, той разкрива положението във всяка от трите страни в навечерието на бурните събития, посочва техния ход и съсредоточава вниманието върху последствията за държавното устройство и политическите порядки.

Работата се състои от Въведение, четири глави, Заключение и Библиография – общо 270 маш. страници. При разработването на съставляващата труда материя и нейното подреждане е очертана обоснована структура, която да съответства и подпомага изпълнението на поставените пред изследването задачи. Главната е да се разработи въпроса за въздействието на Арабската пролет върху политическите учреждения на Тунис, Египет и Сирия в техния преход към демокрация, което очертава и предмета на проучването: определяне на същността на тяхното преобразуване. (стр.9-10) Разработаната структура е следвана с известни отстъпления, довели до повторения и излишни „ръкави“, които нарушават последователността на изложението.

Въведението (стр.5-14) е посветено на съдържанието и обхвата на понятието „политическо учреждение“, като определяща съставка от дадена политическа система. Според автора, нейното развитие и състояние в Близкия Изток превръща региона в един от най-неустойчивите в съвременните международни отношения. Причината е в „острото противопоставяне между светските режими и фундаменталисткия ислямизъм, който повдига въпроса за пригодността при използването на западните модели: учрежденски и поведенчески.“ Постановката изисква няколко уточнения. Противоречията относно прилагането на западните модели не са толкова на междудържавно равнище (приемайки, че Турция е светска държава), колкото във всяка страна тук. Те се разгарят между назадничавите традиционни и свързаните с напредъка общественополитически сили. На настоящия етап от Реформацията в исляма, техният сблъсък се съсредоточава около редицата преобразования в насока отговаряща на изискванията на съвременността.

Г-н Ф. Камил привежда външните общественополитически сходства между трите страни. Оттук и мнението му, че добитото познание за последствията от А. п., екстраполирано за другите държави в региона, може да предотврати възможни трагични събития и жертви. Това, ако в тях условията доведат до взрив, но същественото е, че „пролет“ в петролните монархии не настъпи, а предприетите стъпки към светскост се дължат по-скоро на технологическия напредък.

Глава I, посветена на методологичната основа за изследване на съдържанието и общите черти на преобразуването на държавните учреждения в трите страни (заглавието е двусмислено) съдържа преглед на обширен кръг от използвани автори и източници. Авторът заявява предпочитанията си към теорията на С. Хънтингтън за „сблъсъка на цивилизациите“. Определението на американския политолог за неговото естество е, че: “доколкото ислямът си остава ислям (което е несъмнено), а Западът си остава Запад (което е по-съмнително), този фундаментален конфликт между двете големи цивилизации и начини на живот ще продължи да определя отношенията им и в бъдеще така, както ги е определял в продължение на изминалите хиляда и четиристотин години“. [Самюъл Хънтингтън. *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*, С., 1999, стр. 303, 368-384. Срв. „Кървавите граници на исляма“] Дисертантът възприема ударението върху разграничението между „Дома на исляма“ и „Дома на войната“ като основа на погледа на мюсюлманина към заобикалящия го свят (стр.15-16). Смятам, че е необходимо също да се обърне внимание на Общността на правоверните (умма / *امة*), на която Домът на исляма е пространствено и политическо възплъщение и на чиито порядки С. Хънтингтън също отделя място. А в дисертацията, само на стр. 27 бегло и неточно се споменава за секуларизация в историята на Уммата (*Ummah*). В случая, трябва да се подчертае вкоренената в съзнанието на мюсюлманите вяра в нейното превъзходство пред останалите човешки обединения. Творецът изрично го подчертава: „Вие сте най-добрата общност, изведена за хората. Повелявате одобряването и възбраняването порицаването, и вярвате в Аллах...“ (*Коран*, 3: 110). Той я покровителства в нейната мисия да насочва мюсюлманите към тяхното благоденствие на земята и вечното райско блаженство, но само следвайки Божествения Закон – Шериата. Постановката очертава Общността на правоверните не като теокрация, а като логокрация: Шериатът разкрива тайната на нейното съществуване и урежда всички страни от живота в нея. На много места, когато разкрива събитията през А. п. авторът показва, как противостоящите светски и ислямистки общественополитически сили, когато предлагат решения на стоящите проблеми, неизбежно се сблъскват по въпроса за съответствието им с религиозните постановки. Оттук и острите спорове за ролята и мястото на Шериата в законодателството, възникнали още с независимостта на всяка мюсюлманска държава по въпроса да има ли тя конституция. Първата конституция е Туниската от 1861 г. - тогава страната е част от Османската империя. Но и днес в Дома на исляма не стихват разискванията дали да замени, да следва или да се съобразява със Шериата. Когато проследява промените в конституциите на трите страни, дисертантът показва продължаващото сред низините, интелектуалните и управляващи среди раздвоение. Въпросът е дали насочения към примера на Запада стремеж за демократизиране на политическите институции, не противоречи на исляма и не руши порядките в Общността на правоверните с всички опасни за тях последствия. Отразени са поуките/провали от заимстванията в миналото, които предоставят на ислямистите доводи срещу напредъка в светска насока.

По използваната книжнина. Посочените трудове на изтоковеди изследователи, общественици и политици съдържат теми с обхват по-широк от разглеждания основен въпрос. Налице е неизбежна разнопосочност, но в случая тя също подпомага читателя за по-обширен и задълбочен поглед върху събитията и техните последици. Би било полезно предоставянето на повече сведения за някои изявени автори, с което да се придобие по-точно мнение за техните оценки. Мехди Бен Барка (1920-1965) е известен изключително като лидер на Националния съюз на народните сили в Мароко. Евгени Примаков (1929-2015) достига до поста министър-председател на Руската федерация. Неговият поглед върху съперничествата в Близкия Изток съдържа меродавни оценки за общественopolитическото състояние на страните в него от Втората световна война до наши дни. Садик Джалал ал-Азма (1934–2016) е известен със своята „Критика на религиозната мисъл“ (نقد الفكر الديني, 1969 г.) в която посочва нейната закостенялост и исторически обусловена безпомощност да вникне в същността на обществените явления. Пропуск е пренебрегването на Едуард Саид и на неговите оценки за погледа и действията на Запада към Дома на исляма. Положителна черта е включването на трудове от съветски и особено на съвременни изследователи от т.нар. постсъветско пространство. От посочените български изследвания и дадената им оценка проличава стремеж дисертацията „да се приближи“ до българската научна действителност.

Вторият параграф е посветен на предпоставките, същността и особеностите на Арабската пролет (стр. 35-50). Първоначално, във Въведението, авторът бегло ги обобщава като „набор от предпоставки, без които Арабската пролет не би била възможна“ (стр. 11). Отделеното им тук място започва с определението на А. п. като „сбор от политически промени с революционен характер, имали място в Северна Африка и в Близкия Изток, главно пред пролетта на 2011 г.“ (стр. 35) Следва тяхното подробно и задълбочено разглеждане. Прави впечатление поставянето на първо място на икономическите причини. Съпровождащите масовата бедност безработица, корупция и шуробаджанашина сред управляващите са основния дразнител, предизвикал надигането на низините и началото на А. п. В заключение, обръщайки се към поведението на ислямистите, г-н Ф. Карим посочва, че „те ще застанат с лице с проблеми, най-вече с икономически характер. И тяхното политическо бъдеще ще зависи от тяхната способност да ги разрешат“ (стр. 50). И не само пред тях: тези проблеми стоят пред всички общественopolитически сили, свързани с настоящето и бъдещето на арабския свят.

При разглеждането на тези въпроси дисертантът проявява присъщата на учения-политолог склонност към очертаване на разнопосочни решения и изводи за бъдещето на А. п. Съгласен съм с предвиждането, че носител на модела за бъдещото развитие на политическата власт може да се определи като „поправка“, т. е. на бавно превръщане (conversion) от авторитарния модел“. (стр. 48, срв.стр. 11-12, 45-46)

Третият параграф от Глава първа разглежда „Динамиката на държавата и на нейните политически учреждения след Арабската пролет в Тунис, Египет и Сирия.(Посочване на) причини за избора на изследваните държави“ (стр. 51-69. Съдържанието му показва, че развитите в него теми нарушават последователността на изложението. Последствията от дадено събитие се разкриват *ante factum* вместо *post*

factum,. Предшестван е от въведение (стр.51-58), посветено на видовете разбирания за същността на политическите учреждения. Този откъс следва да отиде към първия §. Части от по-наташното изложение дословно са повторени (за Тунис стр.60-63 = 97-101), продължени са и завършват в курсив на края на всяка от последвалите три глави.

В общи линии поставената в дисертацията изследователска задача е изпълнена. Ще се спра на бележки от общ характер.

За изясняването на А.п. и нейните последици в трите страни е необходимо добро познаване на общественopolитическото и духовно състояние, **не само в нейното навечерие, но и в историческа дълбочина.** Именно в този по-широк обсег могат да се оценят станалите промени и доколко в съдържанието на „фасадната демокрация“ до събитията, са настъпили качествени промени. От запознаването със съдържанието, читателят придобива представа за общите черти на политическото устройство в Дома на исляма. Но, както вече посочихме, те не са отнесени към основния проблем: доколко те съответстват на изискванията на светската съвременност. От друга страна, осведомеността за особеностите на общественopolитическото устройство във всяка от трите държави дава възможност по-точно да се оцени хода на събитията, предполагаемите и осъществили се последици. Допълването на пропуските и отстраняването на неточностите ще помогне по-ясно и задълбочено да се изяснят причините, хода и последициите от А.п. в предвижданото от автора отпечатване на труда

Тунис. Основен пропуск е повърхностния поглед върху партията Дестур, която поставя решителен отпечатък върху развитието на страната от края на Първата световна война до наши дни. Основана е от А. А. Саалиби през 1920 г. като „Либерална конституционна партия“ (Constitutional Liberal Party / الحزب الحر الدستوري). Обявява за своя цел възстановяване на Конституцията от 1861 г., равенство между тунизийци и французи и провеждане на реформи. През 1934 г., оглавено от юриста Хабиб Бургиба радикално крило се отцепва и създава „Нов Дестур“ (New Constitutional Liberal Party), която застава начело на националноосвободителното движение. От 1956 г. след извоюването на независимост, оглавявайки страната установява еднопартийно управление (1963–1981). През 1964 г. е преименувана в Социалистическа дестуровска партия (The Socialist Destourian Party). След отстраняването на Х. Бургиба от власт (1987 г.) на следващата година приема названието Конституционно-либерален сбор (Democratic Constitutional Rally) под ръководството на З. А. Бен Али. След неговото сваляне в началото на А. п. е разпусната.

Над половин век, Дестур е под ръководството на бележития арабски ръководител Хабиб Бургиба (1903–2000). Изгражда я като масова националистическа партия от съвременен тип. Налага ѝ гъвкава идеология, в която европейският либерализъм и социалдемократия сполучливо се пречупват през присъщите на модерните в исляма идеи. Като обновява законодателството, довежда страната до исторически успехи в светска насока. Подчертава собствения облик на туниската нация. Той не бива да бъде отминаван и накърняван от лозунгите на панарабизма, нито от безкритичното внасяне на присъщите на Запада порядки в общественopolитическия живот. В ръководството на партията и държавата се редуват дейци, повечето учили в Латинския квартал, с всички последици върху техните възгледи и дейност, дори когато

подкрепят авторитарния властови монопол на Дестур и обстановката ги довежда до прилагане на насилие. То прераства в диктатура към края на управлението на З. А. Бен Али – възпитаник на военни училища във Франция и САЩ. В продължение на десетилетия, преобладаващите сред управленския елит идеи и настроения водят до обстановка, която улеснява хода А.п. и поставя страната на челно място в процеса към демократизация. Те се дължат и на факта, че от независимостта до наши дни зад промените в отношенията между трите власти винаги стои сянката на френския конституционализъм. Тази особеност не е отразена и изложението на събитията не предизвиква подобни по-обобщаващи и задълбочени изводи.

Египет. Протичането на А.п. и нейните институционни последствия са изложени последователно и на добро професионално равнище. И тук, както с Тунис, ще обърна внимание на пропуски и неточности. Тази най-голяма и водеща арабска държава, придобива независимост на 28 февруари 1922 г., а не през 1952 г. (стр 129) През 1923 г. кралят обявява светска конституция по европейски образец. Чл. 23 определя Нацията като източник на цялата власт (The source of all powers shall be the nation), чл. 12 посочва, че свободата на съвестта е абсолютна (Freedom of belief shall be absolute). Египетската антимонархична революция (23 юли 1952 г.) оказва влияние върху съвременната история на арабския свят. Начело застава „Съвет за ръководство на революцията“, съставен изцяло от офицери, споделящи религиозността на низините и дори привържаници на Мюсюлманските братя. В тяхно лице армията установява под различни форми монопол над властта, като излъчва и президентите: М. Нагиб, Г. А. Насър, А. Садат, Х. Мубарак и А. Ф. Сиси. (срв. стр 168-169). Неин най-изявен и упорит съперник са ислямистите от създадената през 1928 г. организация „Мюсюлмански братя“. (срв. с. 134) Избухващите от 1952 г. до наши дни сблъсъци за властта оказват влияние върху развитието на страната. Същевременно, противоречията между общественополитическите сили, отразени от офицерските среди на власт, насочват вътрешната икономическа и външна политика. Поетото след 1973 г. от президента А. Садат „разкриване“ (Infitah / انفتاح) замества извършваните под ръководството на Г. А. Насър преобразования със социална насоченост, довежда до разцепление в единствената партия Арабски социалистически съюз и обръща външната политика от сътрудничество със социалистическите страни към САЩ и Запада.(срв.стр. 136).

Сирия. В изложението проличават познания за съвременната история на страната. Отминато е сходството с Египет, а именно че заставането начело на властта от военните, още през 1949 г. (превратът на полк. Хюсни Заим), продължава до наши дни. Следва да се подчертае, че офицерите на власт възприемат Баасизма, издигат го до национална идеология и използват изградената върху нея партийна структура като инструмент в политическия живот. На някои места авторът споменава панарабските лозунги на партията, но би следвало да подчертае нейната светска същност и решаващото влияние на европейския национализъм, отразено в лозунгите „единство, свобода, социализъм.“ (срв. стр. 181). Не се споменава нищо за отношенията между т.нар. „национално“ и „регионални“ ръководства на тази „общоарабска партия.“ Смятанят за родоначалник на баасизма мислител Мишел Афлак (1910-1989) е православен християнини и се изпуска факта, че редом с алаутите, особено в партийната йерархия водещи длъжности се заемат от християни. Извършените промени в законодателството в обстановката на гражданска война също отразяват френската правна школа.

Относно справка за приносите (стр.12-14). Тяхното изброяване и разяснения могат да предизвикат съмнения и възражения, доколкото отговарят на действителната стойност на дисертацията. Налице са твърдения за работата като „важен (weighty) принос към общата теория на политическите системи“ и се посочват различията с установените от западните учени Д. Астън и Г. Алмънд стандарти по въпроса. Нейното предназначение се пренася през България към европейските институции чак до междупарламентарните връзки. На стр. 12 и 14 се посочва, че „основните постановки, заключения и предложения от работата вече са тествани на научни конференции, семинари, кръгли маси и т.н. „като вид регионално изследване и аналитично обяснение за настоящи и бъдещи политици“. Тези твърдения не са подкрепени от конкретни позовавания. Нещата в тези случаи си отиват на мястото, когато посочените обхватни достойнства просто се възприемат като приноси, присъщи на един добър опит за политологично изясняване на последиците от едно значимо събитие в арабския свят в началото на ХХІ в.

Слабото отразяване на историческия процес довежда до известна едностранчивост на изложението, при което недостатъчно са обосновани изводите от прилаганите политологически подходи и обяснения. Дисертацията е за докторат по политическите, а не на историческите науки, но допуснатите фактологически грешки неизбежно намаляват нейната цялостна научна стойност. Смятам, че тя е достатъчна, на автора г-н Фарадж Уахаб Карим да бъде присъдена образователната и научна степен “Доктор” по политически науки.

Рецензент:

(Професор Йордан Пеев, д-р на ист. науки)

София, 19 май 2020 г.